

A Critical Review on the Book “*Society and Culture of Russia*”

Seyyedeh Motahareh Hosseyni*

Abstract

The works written about Russia are few and mostly have literary, political, journalistic, or security genres. The book “*Society and Culture of Russia*” has tried to have a general and comprehensive look at the topic of culture in Russian society, which has received less attention in Russian studies. After introducing the book and the author, this article has criticized and analyzed the author's attention to the topic of Russian society and culture. For this purpose, the background and origin of the work have been examined, then with internal structural criticism, the degree of coherence and logical order of the work and its appearance, grammatical and typographical problems have been analyzed. It also deals with its methodology and also explains its content strengths. In the following, extra-structural (basic) criticism of the book is made, and after analyzing and checking the degree of harmony of the contents of the work with its assumed principles and foundations and stating the existing strengths and contradictions, the degree of connection and challenge of the contents of the work with religious and Islamic foundations and principles is discussed.

Keywords: Russia, Culture, Religion, Orthodox, Islam.

Extended Abstract

The works written about Russia are few and mostly have literary, political, journalistic, or security genres. The book “*Society and Culture of Russia*” has tried to have a general

* Assistant Professor of Political Science, Payam Noor University, Tehran, Iran, ma_hosseyni@pnu.ac.ir

Date received: 09/09/2023, Date of acceptance: 28/01/2024

and comprehensive look at the topic of culture in Russian society, which has received less attention in Russian studies. For this purpose, the author of the book has discussed the most general topics related to Russia, i.e. geography, land, and history of Russia, to the most modern and common life situation in this country, i.e. social system, politics, government, and cultural system, and some topics such as religions, general culture, language and literature, art, music, education system and media have been discussed. This article is a transition from the space of strategic writing and a security or historical perspective to a comprehensive and general attitude to the ordinary life of the Russian people, which is non-constructive and without the conventional structuralism in academic works (for example, political-governmental constructivism and statism in the view of Russian society). It has examined the institutional situation of Russian society.

After introducing the book and the author, this article has criticized and analyzed the author's attention to the topic of Russian society and culture. First, the sections and chapters of the book have been introduced. The book is written in three parts and 13 chapters. The first part includes generalities, land and people (part one), and history of Russia (part two), the second part is written under the title "Russian society" and the third part is written under the title of "Russian culture". Then, the background and origin of the work are examined, and after that, with internal structural criticism, the analysis and examination of the coherence and logical order of the work and the apparent, grammatical and typographical problems have been scrutinized. The methodology and also the content strengths have been explained.

In this section, firstly, the criticism and evaluation of the work including apparent problems (repetition of content, way of referencing sources, many typographical problems in the text, repetition of sources, and incomplete information) are proposed. Then, the methodological problems investigated mean that in this book, a specific method is not used for research and the book is not theoretical. It has also been pointed out that the book and its chapters lack introductions and conclusions. Also, in the book "*Society and Culture of Russia*", the place of one or more specific theories as well as analysis and conclusion is empty.

In the following, the strengths of the content are presented and it is said that due to the use of a set of reliable sources about Russia that have an original and philosophical understanding of Russia (such as the works of H el ene Carr ere d'Encausse and Nikolai Berdyaev, James Billington), the author has been able to create a more realistic image of the Russian society. His presence in this land and familiarity with Russian elders helped him to present this realistic introduction letter.

In the following, "the degree of coordination of the contents of the work with its assumed principles and foundations" was examined, and during it, the assumption of the book's applicability to the Iranian society, the assumption of a realistic attitude towards the Russian society, the assumption of the analysis and interpretation of the Russian society based on relevant sociological and philosophical theories, and the assumption of the comprehensiveness of the presented knowledge of the Russian society have been discussed. After stating the existing strengths and contradictions, the degree of connection and challenge of the contents of the work with religious and Islamic foundations and principles have been discussed. At the end and in the conclusion section, we have said that the book "*Society and Culture of Russia*" was written in an environment where the two components of Russian "society" and "culture" were paid less attention in Persian writings. The author has tried to give a real idea of the general image of the society and social culture of Russians with a comprehensive view. In this article, while examining the book in terms of appearance and content, we recognized and recounted some of the formal methodological and content problems in the book. Despite the author's effort to present a general and comprehensive view of Russian society, which includes political and philosophical-ideological elements, the text and content of the book are facing some problems. In this article, we introduced the problems with the hope that there will be a basis for improving the work and conducting stronger research. Also, we reiterated the strengths of the book and examined the stronger discourses (Chapter 7) that can open the way for superior research and a source of documentation for Russian social studies. In general, the book gives a good reading of Russian society and provides pleasant and useful social and cultural points to the general audience. Of course, it also opens the way for more extensive and targeted experimental field studies.

Bibliography

- Akhavi, Omid (2013), "West and East in Russia's Perspective", *Monthly of History and Geography*, August, No. 159, pp. 110-111. [in Persian]
- Berdyaev, Nikolai (2013), *The Roots of Russian Communism and Its Concept*, translated by Enayatollah Reza, Tehran: Khurshid Afrin[in Persian].
- Brudney, Y. Frankel, J. & Hoffman S. (eds) (2004), *Restructuring Post-Communist Russia*, Cambridge.
- Carrère d'Encausse, Hélène (1992), *Le Malheur Russe*, translated by AbdulHossein NikGohar, Tehran: Alborz. [in Persian]
- Chenciner, Robert (1997), *Daghestan: Tradition and Survival*, Richmond: Curzon Press.

- Dugin, Alexander (2012), *The Fourth Theory of Politics: Russia and Political Ideas of the 20th Century*, translated by Mahnaz Nowroozi, London: International Center for Peace Studies. [in Persian]
- Hosseini, Seyedeh Motahareh (2009), "Institutional confrontation in the Russian Muslim community and Moscow-Kremlin's use of it", *Central Asia and Caucasus Studies*, Summer 2010, No. 70. pp. 25-41. [in Persian]
- Hosseini, Seyedeh Motahareh (2012), *The Muslims of Russia*, Tehran: Abrar Moaser. [in Persian]
- Hunter, Shirin T. Jeffrey L. Tams, Alexander Melikishvili (2011), *Islam in Russia (identity and security policies)*, translated by Elaheh Kolayi, Seyyedeh Motahareh Hosseini, Asma Moini, Tehran: Ney. [in Persian]
- Karmi, Jahangir (2012), *Developments of Russia's foreign policy: the identity of the state and the problem of the West*, Tehran: Bureau of Political and International Studies of the Ministry of Foreign Affairs. [in Persian]
- Karmi, Jahangir (2012), *Russian society and culture*, Tehran: Al-Hadi. [in Persian]
- Karmi, Jahangir (2012), *The Soviet Union and the Iran-Iraq War*, Tehran: New Page. [in Persian]
- Malashenko, Alexey, (June 2006). "Islam In Russia in 2020", in: Amel Boubekeur, Samir Amghar, Rob De Wijk & Alexey Malashenko, *Between Suicide Bombings and The Burning Banlieues, The Multiple Crises of Europe's Parallel Societies*, *European Security Forum: A Joint Initiative of CEPS, IISS & DCAF, ESF working paper*, No. 22.
- Seely, Robert, (2004), *Russo-Chechen Conflict, 1800-2000, a Deadly Embarrace*, London & New York: Frank Cass.
- Силантьев, Р. А. (2008), *Инциклопедия Ислам В Современной России*, Москва: Алгоритм, (Silantiov, R. A. (2008). *Encyclopedia of Islam in Current Russia*, Moscow: Algorithm).

نقد کتاب جامعه و فرهنگ روسیه^۱

سیده مطهره حسینی*

چکیده

آثاری که درباره روسیه نوشته شده‌اند، اندکند و بیشتر صبغه ادبی، سیاسی، ژورنالیستی یا امنیتی دارند. کتاب جامعه و فرهنگ روسیه کوشیده است نگاهی عمومی و فراگیر به مبحث فرهنگ در جامعه روسیه داشته باشد که کمتر مورد توجه مطالعات روسیه واقع شده است. این مقاله پس از معرفی کتاب و نویسنده، نوع توجه نویسنده به مبحث جامعه و فرهنگ روسیه نقد و تحلیل شده است. بدین منظور، بستر و خاستگاه اثر بررسی شده، سپس با نقد درون ساختاری به تحلیل و بررسی میزان انسجام و نظم منطقی اثر و اشکالات ظاهری، دستوری و تایپی؛ و روش‌شناختی آن می‌پردازد و نقاط قوت محتوایی آن را نیز باز می‌گوید. در ادامه نقد برون ساختاری (مبنایی) از کتاب شده و پس از تحلیل و بررسی میزان هماهنگی مفاد اثر با اصول و مبانی مفروض آن و بیان قوت‌ها و تناقضات موجود، میزان ارتباط و چالش مفاد اثر با مبانی اصول دینی و اسلامی بحث شده است.

کلیدواژه‌ها: روسیه، فرهنگ، دین، ارتدوکس، اسلام.

۱. مقدمه

امروز شمار آثاری که درباره روسیه نوشته شده‌اند، اندک هست. هرچند سیر صعودی آثار جدی و محتوایی درباره روس‌ها و روسیه را شاهدیم، ولی چند واقعیت در این آثار مشهود است. چراکه بیشتر این آثار صبغه ادبی یا سیاسی - ژورنالیستی دارند (برای نمونه بنگرید به سایت موسسه مطالعات ایران و روسیه www.iras.ir). فعال‌ترین بخش پژوهشی درباره روسیه، گروه‌های ادبیات و تاریخ دانشگاه‌ها و موسسات پژوهشی است که هر دو درباره گذشته این

* استادیار، علوم سیاسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران، ma_hoseyni@pnu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۶/۱۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۰۸

کشور بحث می‌کنند (برای نمونه عنوان روس و روسیه را در سه پایگاه بزرگ کتابخانه‌ای ایران شامل «پایگاه اطلاع‌رسانی کتابخانه‌های ایران»: www.lib.ir یا سایت کتابخانه ملی: www.nli.ir یا کتابخانه آستان قدس رضوی: www.aqlibrary.org جستجو کنید).

درباره روسیه معاصر، در سایتها، مجلات و گروه‌های سیاسی دانشگاه‌ها و پژوهشگاه‌ها نیز مطالعاتی انجام می‌شود. صبغه روزنامه‌ای، سیاسی و امنیتی این آثار موجب ضعف نگرش جدی، محتوایی و تحلیلی گرانه به روسیه شده است (برای نمونه به آثار مربوط به روسیه در سایت ابرار معاصر تهران^۱ و همشهری دیپلماتیک مراجعه کنید). در بخشی از کارهای دانشگاهی در گروه روسیه‌ی دانشکده‌های مطالعات جهان^۲ به نوعی نگاه میان‌رشته‌ای به روسیه برمی‌خوریم. برخی سازمان‌ها و موسسات نیز فعالیت‌های پژوهشی جدی‌تری بر روی روسیه انجام داده‌اند (برای نمونه سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی^۳، موسسه مطالعات قفقاز^۴، مرکز مطالعات بین‌المللی وزارت خارجه).

در مرحله بعدی و پیشرفته‌تر افراد قرار دارند. یعنی کسانی که به طور حرفه‌ای بر روی روسیه کار کرده‌اند. به جز کرمی در این زمینه می‌توان از الهه کولایی^۵ در حوزه پژوهشی و دکتر مهدی سنایی در حوزه اجرایی (سفیر پیشین ایران در روسیه) نام برد.

کتابهایی چند نیز در این حوزه نگاشته شده‌اند که از ارزشمندترین آنها می‌توان به کتاب‌های «تحولات سیاست خارجی روسیه: هویت دولت و مسأله غرب» و «شوروی و جنگ ایران و عراق» نوشته جهانگیر کرمی؛ «روابط ایران و روسیه» نوشته مهدی سنایی و جهانگیر کرمی؛ «جنبش اسلامی در قفقاز شمالی: در جستجوی خدا و آزادی؛ واکنش‌های صوفیان به پیشروی روسیه در قفقاز شمالی» ترجمه الهه کولایی؛ «اسلام در روسیه: پویش‌های هویت و امنیتی» ترجمه مشترک الهه کولایی، اسما معینی و مطهره حسینی؛ «مسلمانان روسیه» نوشته مطهره حسینی اشاره کرد. همچنین در گذشته منابع مرتبط با کمونیسم به صورت گسترده در ایران ترجمه و تالیف شد که برای شناخت تاریخی از روسیه سودمندند.

دسته دیگری از مطالعات روسیه گزارش‌های راهبردی است که اخیراً در موسسه‌های پژوهشی و راهبردنمایی تهیه می‌شود. همانگونه که گفته شد این دسته از آثار عموماً جنبه راهبردی و نظامی دارند.

کتاب جامعه و فرهنگ روسیه در چنین فضایی تدوین و تالیف شده و کوشیده است نگاهی عمومی و فراگیر به موضوع فرهنگ در جامعه روسیه داشته باشد. بدین منظور، نویسنده کتاب از کلی‌ترین و عمومی‌ترین مباحث مربوط به روسیه یعنی جغرافیا، سرزمین و تاریخ روسیه تا

امروزی‌ترین و معمول‌ترین وضعیت زندگی در این کشور یعنی نظام اجتماعی، سیاست، حکومت و نظام فرهنگی را مورد بحث قرار داده و به مباحثی همچون ادیان و مذاهب، فرهنگ عمومی، زبان و ادبیات، هنر، موسیقی، نظام آموزشی و رسانه‌ها پرداخته است. این نوشتار، گذاری از فضای راهبردنویسی و نگاه امنیتی یا تاریخی به یک نگرش کلی و عمومی به زندگی معمولی مردم روسیه است که غیرساختمند بوده و بدون ساختارگرایی مرسوم در آثار دانشگاهی (مثلا ساخت‌گرایی سیاسی - حکومتی و دولت‌گرایی کولایی در نگاه به جامعه روسیه)، وضعیت نهادینه جامعه روسیه را بررسی کرده است.

در این مقاله ضمن معرفی کتاب و نویسنده، نقاط ضعف و قوت کتاب از نظری ظاهری و محتوایی را بررسی خواهیم کرد. بدین منظور به جز موارد تاپیی و دستوری و متن کتاب، خواهیم کوشید فصول کتاب را از جهت نظریه‌مند بودن، تحلیل محتوایی هدفمند و نتیجه‌گرا، ارائه فضای جامعه و فرهنگ روسی به صورت جامع و مانع بازبینی کنیم. این نگاه با هدف کمک به نویسنده کتاب و سایر آثار مشابه جهت بهبود کار خود انجام می‌گیرد و اصل بی‌طرفی در ارائه انتقادات را مدنظر قرار داده است.

۲. معرفی نویسنده

دکتر جهانگیر کرمی دانشیار روابط بین‌الملل گروه مطالعات روسیه دانشگاه تهران است. در رزومه او بر روی سایت دانشکده مطالعات جهان دانشگاه تهران، ده عنوان کتاب، ۵۲ عنوان مقاله در فصلنامه‌های علمی، ۱۷ عنوان مقاله در همایش‌های داخلی و خارجی، ۱۲ پروژۀ تحقیقاتی به چشم می‌خورد. تعداد مقاله‌های تخصصی او در سایت مجلات نور ۳۴ عنوان می‌باشد. حوزه‌های تخصصی آثار پژوهشی او روسیه، روابط بین‌الملل و مسائل امنیتی و نظامی می‌باشد. از اهم فعالیت‌های وی می‌توان موارد زیر را متذکر شد: عضو شورای گروه علوم سیاسی پژوهشکده علوم انسانی جهاد دانشگاهی؛ عضو شورای علمی موسسه فرهنگی مطالعات روسیه، آسیای مرکزی و قفقاز (ایراس) و بنیاد مطالعات قفقاز؛ محقق نمونه و استاد نمونه دانشگاه امام حسین (ع)؛ سردبیر فصلنامه مطالعات راهبردی جهان اسلام و ماهنامه ایراس؛ عضو هیات تحریریه فصلنامه‌های مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، سیاست دفاعی، پژوهش سیاست نظری و ایراس؛ معاون دانشکده مطالعات جهان و مدیر گروه روسیه همانجا.

۳. معرفی کتاب

کتاب جامعه و فرهنگ روسیه در سه بخش و ۱۳ فصل نوشته شده است. بخش نخست شامل کلیات، سرزمین و مردمان (فصل اول) و تاریخ روسیه (فصل دوم) می‌باشد. در فصل اول این بخش، سه گفتار درباره جغرافیای طبیعی (شامل پستی و بلندی‌ها، رودها، مناطق کوهستانی، دریاچه‌ها، سواحل، جزایر و مجمع‌الجزایر، پوشش گیاهی، آب و هوا)، جغرافیای انسانی (عمدتاً موضوع جمعیت روسیه و کم و کیف ترکیب اقوام و ملیت‌ها در این کشور به صورت کلی و مختصر) و جغرافیای سیاسی (موضوع مرزهای روسیه و تاثیر فروپاشی شوروی بر آن) آمده است.

فصل دوم درباره تاریخ روسیه از دوران باستان، چگونگی کشورسازی و ملت‌سازی در میان اسلاوها می‌باشد. همچنین به صورت گذرا از حکومت‌هایی که روس‌ها به خود دیدند، عبور کرده تا به تاریخ تشکیل تزارها برسد و پس از آن تاریخ معاصر روسیه را مورد بحث قرار داده، با فروپاشی رومانفسکی و جنگ جهانی اول آغاز می‌شود. دوران امپراتوری شوروی طبعه‌ای است برای روسیه جدید که با روی کار آمدن بوریس یلتسین آغاز شد و با دولت دوم ولادیمیر پوتین ادامه یافت. نتیجه‌ای که نویسنده در بند آخر این فصل می‌آورد، قابل توجه است:

از مجموع مطالب این فصل می‌توان دریافت که روسیه به عنوان پهناورترین کشور جهان، با جغرافیای گسترده و شرائط آب و هوایی سرد و برخورداری از منابع طبیعی فراوان و به ویژه منابع آب و انرژی و به تعبیری سیاسی‌تر، ابرقدرت انرژی، با شرائط ژئوپلیتیکی پیچیده‌تری روبرو شده و به ویژه از محیط پیرامونی در شرق، جنوب و غرب در فشار و محاصره به درجات متفاوت قرار گرفته است. از سوی دیگر تجربه تاریخی دولت روسی و فراز و نشیب‌های آن در جریان حوادث مختلف، ملت روس را بسیار **دولت‌گرا** ساخته است. در واقع، آن محیط بیکران جغرافیایی و گستردگی سرزمینی و دشت‌های غیر قابل دفاع طبیعی، و این زیست مکرر و دیرپای جمعی، *مردمانی را نیازمند یک قدرت بزرگ مدافع در برابر تهدیدات خارجی و ناظر و مجبورکننده به نظم درونی، پرورنده که همچنان بر مدل بومی نظام سیاسی خاص خود چه به شکل مردم‌سالاری هدایت شده و چه مردم‌سالاری حاکمیتی تاکید دارد و طبعاً بر اساس دریافت از این بستر جغرافیایی و تجربه تاریخی، می‌توان به جامعه و نظامات اجتماعی و سیاسی آن نظر کرد (کرمی، ۱۳۹۲: ۲۸).*

بخش دوم با عنوان «جامعه روسیه» درباره نظام اجتماعی و سیاست و حکومت روسیه (فصول چهارم و پنجم) نوشته شده است. فصل چهارم با عنوان «نظام اجتماعی» درباره گروه‌ها

و نهادهای اجتماعی، هنجارها و ارزش‌ها، طبقات و قشرها، هویت ملی، خانواده، زنان، آسیب‌های اجتماعی، اقتصادی و معیشت مردم روسیه، ورزش، اوقات فراغت بهداشت و سلامت، مهاجرت، پناهندگی و مسائل جمعیتی بحث می‌کند. این فصل که ارزشمندترین مباحث کتاب در آن درج شده، اطلاعاتی از واقعیت جامعه روسی به دست می‌دهد و به جرات بتوان گفت که داده‌های قابل تامل آن ورق جدیدی در نگاه عینی به نظم اجتماعی روسیه پیش روی خواننده می‌گشاید. هریک از گفتارهای این فصل، به یکی از اساسی‌ترین وجوه زندگی روسی پرداخته است. نویسنده با تکیه بر داده‌های آماری و تحلیل‌های مستند به ویژه تجربه خود او از زندگی روسی، به تجزیه و تحلیل جامعه‌شناختی روسیه می‌پردازد. برای نمونه، بحث مفصل او از هویت روسی که با تکیه بر کتاب جیمز بیلینگتون و همچنین رساله دکتری خود نویسنده درباره هویت روسی نگاشته شده است، چنین جمع‌بندی شده است:

از مجموع مباحثی که در مورد هویت ملی روس مطرح شد، نتیجه می‌گیریم که داستان تحول هویت ملی در روسیه حکایت ناکامی ملت روس از دستیابی به دولت ملی به مفهوم معاصر اروپایی آن است، و زمانی که اتحاد شوروی از هم پاشید، روسیه جدید خود را درگیر یک مسأله حل نشده تاریخی یافت که تأثیرات مهمی بر مسائل داخلی و رفتارهای خارجی آن داشت. در عین حال مجادله پیرامون این هویت و نا مشخص بودن حدود و ثغور آن به معنای نبود هویت ملی نیست و در روسیه، میان بخش مهمی از مردم و به ویژه اکثریت روس تبار آن گرایش‌ها و علاقه‌مندی به افتخار و عظمت ملی امری عینی و واقعی است. این هویت ملی، نمادها، شعارها و تجلیات خاص خود را داشته و در شرائط گوناگون و به ویژه در سختی و شدائد روزگار خود را نشان می‌دهد.

این جمع‌بندی برگی است برای ارزیابی شخصیت روسی و توجیه و پیش‌بینی برخورد روس‌ها با محیط زندگی و با دیگران و همانطور که می‌بینیم همانند فصل دوم کتاب، پیرامون موضوع ممانعت تاریخی از تشکیل دولت ملی در روسیه انجام شده است.

فصل پنجم با عنوان «سیاست و حکومت» درباره ساختار سیاسی، قانون اساسی، قوه مجریه، نظام و نهاد قانونگذاری یعنی دو نهاد شورای فدراسیون (مجلس علیا) و دوامای دولتی (مجلس سفلی)، نظام قضایی، فرهنگ سیاسی، نظام حزبی، تقسیمات اداری و سیاسی، روابط خارجی، نشان‌ها و نمادهای ملی، نیروهای مسلح شامل نیروی زمینی، نیروی هوایی، نیروی دریایی، نیروی موشکی استراتژیکی، پدافند ضد هوایی و نیروی فضایی توضیح داده است. گفتارهای

مربوط به فرهنگ سیاسی و نهادسازی سیاسی از مباحث ارزشمند این فصل است و ساخت فضای سیاسی و چستی روابط سیاسی روسیه را بازمی‌گوید.

بخش سوم با عنوان «فرهنگ روسیه» درباره نظام فرهنگی (شامل گفتارهایی با موضوع مدیریت فرهنگی، نهادها و سازمان‌های فرهنگی، سیاستگذاری فرهنگی، جریان‌های فکری، ذائقه فرهنگی مردم، تقویم فرهنگی کشور، تجارت فرهنگی، جهانگردی، کنواسیون‌های فرهنگی و محوطه‌های میراث جهانی)، دین و مذهب، فرهنگ عمومی، زبان و ادبیات، هنر، موسیقی، نظام آموزشی، رسانه‌ها و وسائل ارتباط جمعی و روابط با جمهوری اسلامی ایران (فصول ششم تا سیزدهم) سخن گفته است.

در فصل سیزدهم (که اگر شمارش فصول تصحیح شود، فصل دوازدهم کتاب خواهد بود) روابط روسیه با جمهوری اسلامی ایران مورد مطالعه قرار گرفته است. گفتارهای فصل شامل پیشینه روابط سیاسی و اقتصادی با ایران، روابط فرهنگی دو کشور پس از انقلاب اسلامی، موافقتنامه‌های فرهنگی، ایران شناسی، ایرانیان مقیم روسیه و مراکز مهم ایرانیان می‌باشد. کتاب جامعه و فرهنگ روسیه از سوی سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی به چاپ رسیده است.

۴. نقد و ارزیابی اثر

۱.۴ اشکالات ظاهری

- تکرار مطالب: در صفحه ۴۲ و ۴۳ عبارت «می‌توان از پوتین؛ رییس جمهور روسیه که اخیراً از همسرش جدا شد به عنوان نمونه نام برد» در انتهای دو پاراگراف به صورت تکراری نقل شده است. نمونه‌های دیگری در سراسر متن مشهود است.

- شیوه ارجاع دهی منابع: آدرس منابع اینترنتی به صورت کامل درون متن آمده است و گاه بیش از یک خط می‌شود. مرسوم است این منابع در متن به صورت خلاصه و در بخش منابع به صورت کامل ارجاع داده شوند. برای نمونه ارجاع زیر در صفحه ۱۰۴ که فونت

ناهمسانی دارد: <http://www.bashgah.net/fa/content/show/7853>

و ارجاع زیر که به شماره مجله نیز اشاره کرده:

.Общественные науки и современность, 2005. - № 3. - С. 13

و ارجاع زیر در صفحه ۱۰۸:

سایت وزارت فرهنگ روسیه، برنامه‌های هدفمند

<http://www.mkrf.ru/dokumenty/583/detail.php?ID=270290>

همچنین ارجاع زیر در صفحه ۱۳۰:

РФ Туризму по Агентства Федерального Сайт Официальный/
ru.russiatourism.www

- اشکالات تایپی فراوان در متن دیده می‌شود. برای نمونه کاپیتال نوشتن منابع انگلیسی (مثلاً 1-2 MANKOFF, 124 AND COHEN) در صفحه ۸۹ که نوع منبع نگاری آن نیز خطا است)، نوشتن منابع بدون سال، شیوه نایکسان ارجاع به منابع اینترنتی (گاه با ذکر عنوان و گاه با ذکر نویسنده و به اشکال دیگر به سایت‌های اینترنتی اشاره شده است)، زیرخط نوشتن برخی منابع انگلیسی و ارجاعات اینترنتی، شکسته شدن پاراگراف‌ها.
- تکرار منبع: استفاده مکرر از یک منبع که این نیز در همه بخش‌های کتاب دیده می‌شود (مثلاً صفحه ۱۶۱) از ایرادهای اساسی کتاب است. در صفحه ۱۶ و ۱۷ چهار بار به منبع: (دانکوس، ۱۳۷۱) به شکل: (همان، ص) و بدون ذکر سال ارجاع داده شده است. در صفحه ۶۶ به منبع (شکیبی، ۱۳۹۰: ۳۳) ارجاع شده و دوخط پس از آن (همان، ۳۴) آمده است. نمونه‌های دیگری از این نوع ارجاع در صفحه‌های ۸۱، ۸۴، ۸۵، ۱۰۲، ۱۱۰ تا ۱۲۰ و... می‌بینیم. تکرار منبع (آقازاده، ۱۳۸۳) در صفحه‌های ۱۰۲ تا ۱۱۰، تکرار منبع (پایگاه بنیاد مطالعات اسلامی روسیه) در صفحات ۱۱۸ تا ۱۲۲ و در جاهای دیگر، تکرار منبع (فرهنگ روس) و امیراحمدیان در صفحه‌های ۱۳۹-۱۵۷ و در جاهای دیگر از جمله موارد مکرر تکرار منابع در متن می‌باشد.
- همچنین بسیاری از مطالب، خلاصه‌ای از همین منابع تکراری‌اند که با توجه به ماهیت عمومی و غیرتحلیلی کتاب و هدف اصلی آن که بازشناساندن جامعه روسی (و نه تجزیه و تحلیل آن) است، توجیه‌پذیر به نظر می‌رسد. با این حال انتظار می‌رود که در فصل پایانی کتاب باشد که حاوی جمع‌بندی و نتیجه‌گیری است، افزوده شود تا این کنارهم چیدن داده‌ها سودمند و منتهی به نتیجه گردد.
- اطلاعات ناقص: مثلاً درباره سازمان‌های اسلامی روسیه، درباره نهادهای دینی روسیه، یهودیان و... اطلاعات ناقص داده شده است. هرچند در این کتاب اصل بر ارائه کلیات هر موضوع است و قصد و فرصت بیان مسائل به صورت تخصصی، موردی و موسع وجود ندارد، ولی این خلاصه‌ها بایستی جامع و مانع بوده، بصورت پراکنده بیان نشوند.

۲.۴ اشکالات روش‌شناختی

از یک روش مشخص برای پژوهش استفاده نشده و کتاب نظریه‌مند نیست. گویا در برخی بخش‌ها روش‌های استقرایی و جامعه‌شناختی استفاده شده و درباره مسائل اجتماعی و ویژگی‌های جامعه روسی به صورت موردی و با ذکر مثال سخن می‌گوید. برای نمونه فصل هشتم کتاب با عنوان «فرهنگ عمومی روسیه»، هشت گفتار درباره آداب و رسوم (شامل غذاها، دعاها، آداب معاشرت، سوغات، ازدواج، عزا)؛ اساطیر، افسانه‌ها و قصه‌های عامیانه؛ جشن‌ها و سرودها؛ تقویم سالیانه؛ مناسبت‌های ملی و مذهبی؛ موزه‌ها و کتابخانه‌ها دارد. این در حالی است که در برخی بخش‌ها نیز از روش‌های تحلیلی و توصیفی جهت بیان چگونگی و کیفیت ساختار اجتماعی و نهادهای سیاسی روسیه استفاده می‌کند. مثلاً فصول ۱۲ و ۱۳ دارای پیشینه و بحث تاریخی بوده ولی فاقد نتیجه و جمع‌بندی است.

در مجموع این کتاب در همان حال که اطلاعات عمومی سودمند و جذابی در اختیار خواننده قرار می‌دهد و به دلیل ماهیت استقرایی در برخی بخش‌ها، مباحث جالبی را به روشی داستان وار در اختیار خواننده قرار می‌دهد ولی به خاطر اینکه روشمند و نظریه‌مند نیست، در بسیاری از بخش‌ها مکرراً ذهن خواننده را منقطع کرده و مبحث جدیدی را فراروی او می‌گشاید. متأسفانه مباحث هر مبحث نیز بسیار ناقص است. هرچند با توجه به کمبود و نبود بسیاری از اطلاعات پایه‌ای درباره روسیه امروز، همین موارد نیز بسیار سودمند و گاه شسته رفته می‌نمایند اما نظام یکپارچه اطلاعات در اختیار خواننده قرار نمی‌دهند و صرفاً به برخی ذهنیت‌های او دامن می‌زنند و سوال‌های نصفه نیمه ایجاد کرده یا به پرسش‌ها، نصفه نیمه پاسخ می‌دهند. مطالب کتاب به گونه‌ای است که گویا مطالبی از اینترنت گردآوری شده و در کنار هم چیده شده است. چنانچه هریک از موضوعات با سرچ اینترنتی قابل دستیابی است (البته به شرط اینکه روسی بدانیم).

کتاب و فصول آن فاقد مقدمه و موزخه، مقدمات طرح مباحث و جمع‌بندی می‌باشد که این نیز خود به عدم روش‌مندی آن دامن می‌زند و خواننده را در دریای اطلاعاتی که کنار هم چیده شده‌اند، مبهوت می‌گذارد. در باب روشمند نبودن و نظریه‌مند نبودن کتاب، این کتاب را می‌توان با کتاب روبرت شانسیئر درباره داغستان مقایسه کرد. شانسیئر در کتاب خواندنی که درباره «سنت‌ها و نوزایی داغستان» نوشته است، مطالعه‌ای جامعه‌شناختی درباره جمهوری داغستان انجام داده و با ادبیات داستانی پرمایه‌ای آن را چاپ کرده است. این پژوهشگر انگلیسی پس از ده سال زندگی در روستاهای داغستان و در میان مردم این سرزمین، اثر خود را تالیف کرده

است. شناخت زمینه‌ای شانسینر از سرزمین کوهستان (داغستان) و کوشش او برای شناسایی هویت و هویت اجتماعی - سیاسی داغستانی‌ها، در قالب داستان‌هایی ارائه شده که به ارائه یک تحلیل جامعه‌شناختی از موضوع اصلی کتاب کمک می‌کنند. همچنین به آثار خود نویسنده مانند «تحولات سیاست خارجی روسیه: هویت دولت و مساله غرب» و «شوروی و جنگ ایران و عراق» می‌توان اشاره کرد. هر دو در یک قالب روشمند و بر اساس نظریه‌های پیش‌فرض نوشته شده‌اند. کتاب اول حول نظریه‌های هویت نگاشته شده و نویسنده در تمامی بحث‌های کتاب به دنبال آن است که یک قالب هویتی مشخص برای روسیه تعریف کند (کرمی، ۱۳۹۱). کتاب دوم نیز با استفاده از نظریه‌های امنیتی روابط بین الملل، موضع‌گیری موافق و مخالف ایران شوروی در جنگ تحمیلی را واشکافته است (کرمی، ۱۳۹۲). این در حالی است که در کتاب جامعه و فرهنگ، جای یک یا چند نظریه مشخص و نیز تحلیل و نتیجه‌گیری پایانی خالی است.

۳.۴ نقاط قوت محتوایی

در بیان نکات مثبت کتاب باید گفت که به دلیل استفاده از مجموعه‌ای از منابع معتبر درباره روسیه که دارای شناخت اصیل و فلسفی از روسیه می‌باشند (مانند آثار هلن کارر دانکوس و نیکلای بردیایف، جیمز بیلینگتون) نویسنده توانسته شمای واقعی تری از جامعه روسیه عرضه کند. حضور وی در این سرزمین و آشنایی با بزرگان روس به ارائه این معرفی‌نامه حقیقت‌گرا کمک کرده است. در عین حال، بهره گرفتن از منابع روسی و ترجمه‌های اینترنتی بموجب شده نویسنده بتواند وضعیت کنونی عرصه‌های پویا و نوشونده‌ای چون مطبوعات و مسائل سیاسی را بخوبی بیان کند. استفاده از آثار دانشجویان برای بررسی بسیاری از مسائل مهجور جامعه روسیه هرچند به خودی خود خالی از اشکال نیست ولی در فضایی که هنوز داده اولیه درباره بسیاری از مسائل مانند خشونت، فساد، اقتصاد، رفاه، روابط اجتماعی، روابط اقوام و... در روسیه به زبان فارسی یا وجود ندارد یا بسیار اندک است، کارساز بوده و اطلاعات دست اولی درباره ماهیت جماعتی (Communitarian) روس‌ها در اختیار خواننده قرار می‌دهد.

لازم به ذکر است که درباره برخی مسایل موجود در این کتاب، داده‌های جامع‌تری نیز وجود دارد. مثلاً درباره وضعیت مسلمانان (کتاب مسلمانان روسیه که نویسنده نیز بدان استناد کرده)، جامعه سیاسی روسیه (کتاب‌هایی چند از خود کرمی مانند هویت جامعه روس) و مسائل ادبی و تاریخی روسیه، آثار زیادی (هرچند غیرمسنجم و پراکنده) وجود دارد ولی با

توجه به ماهیت عمومی و معرفی‌وار بودن اثر حاضر، نویسنده به خلاصه‌ای و بهره‌ای از این موارد بسنده کرده است.

۵. میزان هماهنگی مفاد اثر با اصول و مبانی مفروض آن

۱.۵ مفروض کاربردی بودن کتاب برای جامعه ایرانی

از خلال مقدمه کوتاه و بخشی از فصل ۱۳ کتاب می‌توان دریافت که مفروضه‌های نویسنده احتمالاً ایجاد آشنایی کلی ولی زمینه‌ای با فرهنگ جامعه روسی و موارد پیوند آن با جامعه ایران کنونی است. در فصل ۱۳ با موضوع روابط ایران و روسیه (کرمی، ۱۳۹۲: ۳۰۴) چنین آمده است: «عوامل دخیل در بهبود روابط ایران و روسیه را می‌توان در موارد زیر گنجانند: آشنایی نسبی مردمان روس با فرهنگ و تمدن ایرانی، گرایش نسبی به جهان اسلام با توجه به موقعیت جغرافیایی روسیه، حضور جمعیت قابل توجه مسلمانان در روسیه، تاثیر جدی و مداوم فرهنگ و سنن ایرانی و اسلامی در طی قرون بر بخش‌های جنوبی و مسلمان نشین روسیه، اعتماد بوجود آمده در سیاست خارجی دو کشور، آشنایی عمومی مردم روسیه با ادبیات کلاسیک ایران، گرایش نسبی برخی از اندیشمندان و مردم روس به سیاست خارجی مستقل دولت جمهوری اسلامی ایران در مقابل بلوک غرب و آمریکا، وجود بخش‌های تاریخی از سرزمین ایران در خاک روسیه کنونی و نهایتاً قدمت مراکز زبان فارسی و مکاتب ایران‌شناسی روسیه زمینه‌هایی است که مبانی فعالیت‌های فرهنگی ج.ا. ایران در فدراتیو روسیه را فراهم می‌کند». نگاه جامعه‌شناسانه نویسنده به مبانی هویت فرهنگی و اجتماعی روسیه و پیوند آنها با جامعه فرهنگی ایرانی در اینجا آشکار است و گویا مفروض نویسنده آن است که معرفی از جامعه روسی بدست دهد که آن را برای جامعه ایران قابل تعریف و ترجمه سازد به گونه‌ای که با نگاه‌های یکسویه‌ای که تاکنون به جامعه ایران می‌شد، تفاوت داشته باشد. فصل سیزدهم به نقل از پایگاه رایزنی فرهنگی - مسکو، عوامل دخیل در بهبود روابط ایران و روسیه چنین برشمرده شده است:

آشنایی نسبی مردمان روس با فرهنگ و تمدن ایرانی، گرایش نسبی به جهان اسلام با توجه به موقعیت جغرافیایی روسیه، حضور جمعیت قابل توجه مسلمانان در روسیه، تاثیر جدی و مداوم فرهنگ و سنن ایرانی و اسلامی در طی قرون بر بخش‌های جنوبی و مسلمان نشین روسیه، اعتماد بوجود آمده در سیاست خارجی دو کشور، آشنایی عمومی مردم روسیه با ادبیات کلاسیک ایران، گرایش نسبی برخی از اندیشمندان و مردم روس به

سیاست خارجی مستقل دولت جمهوری اسلامی ایران در مقابل بلوک غرب و آمریکا، وجود بخش‌های تاریخی از سرزمین ایران در خاک روسیه کنونی و نهایتاً قدمت مراکز زبان فارسی و مکاتب ایرانشناسی روسیه زمینه‌هایی است که مبانی فعالیت‌های فرهنگی ج.ا. ایران در فدراتیو روسیه را فراهم می‌کند (کرمی، ۱۳۹۲: ۳۰۵)

در گفتار مربوط به ایران شناسی و ایران شناسان به مهم‌ترین مؤسسات ایران شناسی اشاره شده است. این معرفی، زمینه را برای شناخت دانشگاهی جامعه ایران از بخش‌های فعال روسیه در امر ایران مهیا می‌کند و دارای کاربردهای آکادمیک به ویژه جهت فعالیت‌های مشترک است. انستیتوی کشورهای آسیا و آفریقا، کرسی ایران شناسی در موسسه زبان‌های شرقی، دانشگاه دولتی علوم انسانی روسیه، آکادمی دیپلماتیک وابسته به وزارت امور خارجه فدراسیون روسیه، انستیتوی دولتی روابط بین‌المللی مسکو، انستیتو (دانشگاه) نظامی زبان‌های خارجی، آکادمی سازمان فدرال ضدجاسوسی، دفتر ایران شناسی شعبه خاورمیانه و نزدیک، شعبه ادبیات ملل آسیا، شعبه ایران شناسی انستیتوی زبان شناسی آکادمی علوم فدراسیون روسیه و موزه انستیتوی خاورشناسی آکادمی علوم فدراسیون روسیه، مهمترین مراکز ایران شناسی مسکو هستند.

همچنین کرسی زبان شناسی و ادبیات ایران دانشکده خاورشناسی دانشگاه سن پترزبورگ، شعبه انستیتوی خاورشناسی آکادمی علوم روسیه در شهر سن پترزبورگ، شعبه انستیتوی زبان‌شناسی در شهر سن پترزبورگ وابسته به آکادمی علوم روسیه، مهم‌ترین مؤسسات ایرانشناسی سنت پترزبورگ هستند (کرمی، ۱۳۹۲: ۳۱۱).

۲.۵ مفروض نگرش واقعی به جامعه روسیه

نگاه‌های صوری و نظری یا نظریه‌گرا که خودبخود حامل تعمیم کلیت‌های فرضی به موضوع است، در بسیاری از منابع غیرفارسی نیز نسبت به روسیه وجود دارد. افزون بر نگرش غالب دانشگاهی که گرایش به تحلیل موضوعات بر اساس تئوری‌های روشنفکری دارد، درباره روسیه این مسئله نیز وجود دارد که به خاطر فرهنگ دوران جنگ سرد، قالب فکری حمله به روسیه به عنوان میراث‌دار شوروی، یک مفروض پیشین در اذهان غربیان و غیرغربی‌ها می‌باشد. برای نمونه کتاب Restructuring Post-Communist Russia به عنوان یکی از منابع خوبی که درباره روسیه پساشوروی نگاشته شده و بخشی از نویسندگان آن روس هستند، بیشتر روی مسئله نظری گذار از کمونیسم و سوسیالیسم به جامعه لیبرالی و مسائل هویتی آن تمرکز کرده است (Brudney et.al, 2004). اینکه در این گذار تئوریک چه بر مردم روسیه می‌گذرد در این اثر و

بسیاری از آثار دیگر مورد کم‌توجهی قرار گرفته است. برای نمونه اطلاعاتی که درباره خانواده، زنان، آسیب‌های اجتماعی، اقتصاد و معیشت، مهاجرت (کرمی، ۱۳۹۲: ۳۶، ۴۳، ۴۴، ۴۸، ۵۸) به عنوان مهمترین آسیب‌های اجتماعی روسیه داده شده، در کمتر منبع فارسی بدین شکل جامع و واقع‌نگرانه عرضه می‌شود. سایر گفتارهای ۱۲ گانه فصل چهارم درباره «نظام اجتماعی روسیه» به خواننده کمک می‌کند روسیه را فراتر از متون تبلیغاتی و ظاهرگرا بشناسد.

۳.۵ مفروض تحلیل و تفسیر جامعه روسیه بر پایه تئوری‌های جامعه‌شناختی و

فلسفی متناسب

بخش‌هایی از کتاب دارای تحلیل‌های مثبت و ارزنده‌ای است که به این شکل محتوایی و عینی در کمتر اثری دیده می‌شود. این نوع نگاه، حاصل آشنایی زمینه‌مند نویسنده با تاریخ معاصر روسیه و جامعه‌شناسی روس‌ها می‌باشد. اشاره به برخی واقعیت‌های ساختاری روسیه مثلاً در بیان تاریخ روسیه با استفاده از آثار هلن کارر دانکوس آمده است (کرمی، ۱۳۹۲: ۱۶). در این بخش به ماهیت متناقض رفتارهای اجتماعی و ذهنیت روسیه اشاره شده و سیمای تناقض مدرن، از هنگام پطر کبیر تبارشناسی شده است. هرچند در این بخش نیز مانند بسیاری از جاهای دیگر کتاب، قواعد پاراگراف‌بندی رعایت نشده و بحث‌ها گاه متداخل و گاه جداجدا هستند اما از پیوند تاریخی که از پطر شروع شد و در شوروی توسط بردیایف فیلسوف بازشناخته شد، به خوبی سخن رانده شده است (بردیایف، ۱۳۸۳) و (کارر دانکوس، ۱۳۷۱). با این حال نویسنده کتاب از آثار برجسته روس‌شناسان استفاده نکرده و شناخت روسی او محدود به نظرات همین افراد باقی مانده و در جای جای کتاب، کمتر از اثری از نکات ارزنده و دیدگاه‌های شخصی وی به چشم می‌خورد. در بسیاری تنها خلاصه‌ای مفید از آثار دیگران از روسیه ارائه شده و جای نظرات خود نویسنده خالی است.

نویسنده جامعه و فرهنگ روسیه، در جای دیگری از کتاب به معرفی اندیشمندان روس پرداخته است (کرمی، ۱۳۹۲: ۱۱۷). جدا از معرفی‌های با واسطه‌ای که از کسانی مانند سولژنیتسین، دوگین، بردیایف و دیگران می‌کند، نوع معرفی آنان نیز خالی از اشکال نیست. او در اشاره‌ای چنین آورده است: «حکومت تلاش دارد تا ارزش‌های معنوی از طریق آثار نویسندگان سنت‌گرای روس، مانند تولستوی، سولژنیتسین و دوگین ترویج شود» (کرمی، ۱۳۹۲: ۳۲). در گام اول بهتر است برای مطالعه اینان به آثار مستقیم‌شان مراجعه شود که در بسیاری موارد، این آثار به فارسی در دسترس است. دیگر اینکه، اگر از منابع دست دوم استفاده

می‌شود، زندگی نامه نویسان و حاشیه نویسان معتبر باید مورد استفاده قرار گیرد و نیز این آثار نیز با مطالعه و اشراف، خلاصه شده و مورد استفاده قرار گیرند. برای نمونه برای معرفی الکساندر دوگین، برجسته‌ترین فیلسوف زنده روسی که آثار او در سیاست‌های روسیه پوتینی نقش پررنگی دارد، به چند خط از کتاب لاروئل درباره اوراسیاگرایی^۷ اشاره شده است. ضمن اینکه آثار برجسته اوراسیاگرایی و نوشته‌های دوگین از نظر دور داشته شده، خاطر نشان می‌شوم که اگر از همین کتاب معتبر لاروئل استفاده می‌شد، نویسنده می‌توانست به خلاصه‌های معتبری مثلاً به خلاصه‌ای که امید اخوی در کتاب ماه تاریخ و جغرافیا تهیه کرده است، مراجعه نماید (اخوی، ۱۳۹۰: ۱۱۰/۱-۱۱۱).

همچنین کتاب «تئوری چهارم سیاست» نوشته الکساندر دوگین، از آن رو که آخرین نظرات دوگین و نظریه «نواوراسیاگرایی» را طرح کرده، منبع مناسبی برای آرای نویسنده و نیز، مطالعات روسیه می‌باشد. این کتاب به شناخت فلسفه و سیاست در جامعه امروزی روسیه کمک می‌کند. از آنجا که جای نظریات دوگین در کتاب جامعه و فرهنگ خالی است، مختصری از آرای او را ذکر می‌کنیم که نشان دهنده نگاه روسی به جهان است و کتاب یادشده به دنبال معرفی این نگاه بود:

تئوری چهارم او «لشکرکشی صلیبی» علیه همه مظاهر لیبرالیسم می‌باشد. بر این اساس، تئوری چهارم «اثبات حقیقت روسی» است دال بر «آینده انتظار مسیح» و «آیین ارتدوکس مسکویی». «راه دیگری» است که روسیه باید برگزیند. آینده روسیه به عنوان منجی جهان آخرالزمان به تدوین و اجرای این تئوری بستگی دارد. دوگین «شایستگی»های تئوری دوم (همه انواع مارکسیسم و سوسیالیسم) و سوم (همه انواع فاشیسم) را، تعلق نداشتن آنها به کالبد مدرنیسم (تئوری اول) و جانبداری آنها از سنت می‌داند (دوگین، ۱۳۹۱).

سنت نقش اساسی در آرای دوگین دارد. او دین را هم معنا با سنت می‌گیرد. او سنت را «مذهب، سلسله مراتب و خانواده» معنا می‌کند. تئوری چهارم و دوران جدید (آخرالزمان به باور او) محملی برای «بازگشت سنت و الهیات» به عرصه علم، اندیشه و زندگی است. «دوران تحت تعقیب قرار گرفتن سنت‌ها به پایان رسیده» و سنت، جایگزین مناسبی برای «شبه مذهب جهانی» است که پسالیبرالیسم به دنبال ایجاد آن است. این جایگزین همان «واقعیت مذهبی» یا «واقعیت آخرالزمان» است. همانگونه که می‌بینیم دوگین دنیا را یک کلیسای بزرگ می‌بیند که در آن همه چیز دارای یک تاویل دینی است. چنانچه نیکلای بردیایف، فیلسوف روس بیان می‌دارد اندیشه روسی ریشه در آیین ارتدوکس دارد که اخلاق از آن استخراج می‌شود و با

عدالت در هم تنیده شده است. دوره شوروی این در هم تنیدگی را به نمایش گذاشت (بردیایف، ۱۳۸۳). دوگین و نحله اوراسیاگرایی که پوتین بدان وفادار است، تنها راه مقابله با بردگی مدرن را «جنگ صلیبی جهانی علیه ایالات متحده، غرب، جهانی‌سازی و ... لیبرالیسم» می‌داند. گناه اصلی لیبرالیسم، نفی ارزش‌های مذهبی و سنتی است. روسیه‌ی دوگین، در آینده «به شکلی بی‌رحمانه» این رهبری را به دست خواهد آورد. این اظهارنظر ما را به یاد تاریخ نگاری هلن کارردانکوس از روسیه می‌اندازد که تاریخ این کشور را تاریخ خون و قتل نامید (دانکوس، ۱۳۷۱).

در مقایسه، کتاب جامعه و فرهنگ روسیه (کرمی، ۱۳۹۲: ۱۱۸) دوگین را چنین معرفی می‌کند:

الکساندر دوگین نیز از اندیشمندان دینی مطرح روسیه است. سنت‌گرایی تأثیر اساسی بر دوگین داشت و در کلمه [۹] مرجع فکری اصلی و مبنای گرایش‌های سیاسی و اوراسیاگرایی اوست. اوراسیاگرایی فقط در صورتی منطقی است که بر مبنای بازگشت به باورهای گذشته استوار باشد. او خواستار احیای دانش باطنی به عنوان بخشی از تحقیقات علمی است و به پایان قریب الوقوع دانش اثبات‌گرایی و احیای علوم ترکیبی باور دارد. دوگین نقش جهانی روسیه را در تمایزات نهادینه ریز ترکیب می‌کند. روسیه به لحاظ نژادی، شمالی است؛ به لحاظ فرهنگی، شرقی است؛ به لحاظ اقتصادی، جنوبی است (لارونل، ۱۳۸۸: ۲۲۷). او حامی اعطای نقش حیاتی به دولت در ساختارهای تولید است. او امیدوار است که منابع نظری سوسیالیسم جدیدی را با تکیه «نوسازی بدون غربی شدن»، بر مبنای نسخه پدرسالارانه‌ای از اقتصاد کینزی ایجاد کند. ضمن حمایت از فناری‌های مدرن - نسخه پیشرفت موردنظر او برای روسیه بر ترکیبی از باز شدن درها و پویایی به همراه سنت و محافظه کاری مبتنی است (همان، ۲۲۹-۳۰).

در کتاب جامعه و فرهنگ، توضیحی از اوراسیاگرایی نیامده و مطالب مختصر و ناکافی که از فلسفه روسی آمده، گویای همه مباحث نیست. هرچند نویسنده به اهمیت اندیشه اوراسیاگرایی اشاره می‌کند: «اندیشه‌های غرب‌گرا و اسلاوگرا و بعدها اوراسیاگرا، محصول اصلاحات دوره پتر بودند» (کرمی، ۱۳۹۲: ۱۷). در مطالب مربوط به دوره یلتسین نیز به اوراسیاگرایی به عنوان مبنای اندیشه سیاسی روسیه جدید اشاره شده است:

بوریس یلتسین در سال ۱۹۹۶، کمیونی را مأمور گردآوری پیشنهادات در مورد «ایده ملی جدید روسیه» کرد. در نگاه اول، این موضوع برای کشوری که از سابقه دیرینه‌ای برخوردار بود تعجب‌انگیز بود، اما از واقعیتی اساسی حکایت داشت: روسیه ایده ملی

نقد کتاب جامعه و فرهنگ روسیه (سیده مطهره حسینی) ۱۰۳

ندارد. در ژوئن ۱۹۹۶ ایده ملی روسیه براساس مدل اوراسیایی در مفهوم جدید سیاست ملیتهای دولت به وسیله یلتسین تصویب شد و در برنامه حزب یا بلوکو نیز چنین مدلی مطرح شده است.

همچنین در گفتار «روابط خارجی» بدون اشاره به چند و چون نظریه اوراسیاگرایی چنین

می خوانیم:

نظریه اوراسیاگرا، روسیه را جدا از غرب می داند که مأموریت ویژه‌ای به عنوان پلی میان تمدنهای شرق و غرب دارد. با ابتکار و حفظ یک گفتگوی چند جانبه با فرهنگها، تمدنها و دولتها، روسیه کشوری میانجی، متحد کننده، و هماهنگ کننده بود که میان شرق و غرب و شمال و جنوب، موقعیت منحصری داشت تا به یک سمفونی تاریخی دست یابد از این نگاه، اوراسیاگرایی به معنای دوری از غرب نبود، بلکه یک سیاست موازنه‌ای محسوب می شد. اوراسیاگراها اعتقاد داشتند که روسیه در بهترین موقعیت می توانست موقعیت یک شریک کوچک را در ارتباط با غرب به دست آورد، این در حالی بود که در میان دولتهای شرقی این وضعیت کاملاً متفاوت بود. مسائلی همچون طرح گسترش ناتو و اقدامات ناتو در یوگسلاوی، موقعیت داخلی اوراسیاگراها را تقویت کرده و موجبات روی کار آمدن پریماکف به جای کوزیرف را فراهم نمود (کرمی، ۱۳۹۲: ۸۳).

همانگونه که ملاحظه می شود با وجود اهتمام نویسنده کتاب به توضیح مبانی عمومی جامعه روسیه و نظریه‌های اساسی سیاست و دولت در روسیه، اندیشه اوراسیاگرایی با شکلی پراکنده و ناتمام توسط او معرفی شده است. نکته مهمی که فراموش شده اینک دوگین در نظریه اوراسیاگرایی هیچگاه جایگاه روسیه را فراموش نمی کند. این نظریه همانگونه که خود او می گوید یک نظریه جغرافیایی است و جغرافیای آن روسیه است که به عنوان امپراتوری مسیحی در برابر ضد مسیح سر بر خواهد آورد و رهبری شرق را به عهده خواهد گرفت. این امپراتوری هنوز سامان نیافته زیرا به خلاف تزارهای «اسلاووفیل»، غربگرایان و غرب ترسان در راس آن قرار دارند (دوگین، ۱۳۹۱: ۱۹۶/۱). درباره سایر مبانی روسیه شناسی نیز چنین اشکالی به چشم می خورد.

۴.۵ مفروض جامع بودن شناخت ارائه‌شده از جامعه روسی

معمولاً درباره دوران ریاست جمهوران روس اطلاعات یکدستی ارائه می‌شود که این حاصل ناآگاهی نویسندگان از روابط قدرت در روسیه است. تحلیلی که از شکاف قدرت دوره یلتسین در ص ۲۴ ارائه شده است، بیان می‌دارد:

روسیه جدید وارث مشکلاتی ساختاری است که حتی نسل‌های بعد نیز به نوعی با آن درگیر خواهند بود. اختلاف بر سر حدود و اختیارات ارکان حکومتی، اقتصاد ورشکسته و پس‌لرزه‌های انتقال اقتصادی و استقلال خواهی جمهوری‌های خودمختار درون فدراسیون، مهم‌ترین مسائل داخلی در این دو دهه بوده‌اند. جبهه سه‌جانبه (یلتسین) رئیس جمهور، (خاسبولاتف) رئیس پارلمان و سیلایف (نخست‌وزیر)، که در مقابل کودتای اوت ۱۹۹۱ ایستادگی کرد، از فردای پیروزی به تدریج بر سر اختیارات رئیس جمهور دچار شکاف گردید و در آوریل ۱۹۹۲ در گنگره نمایندگان خلق، پارلمان بطور جدی برای تضعیف رئیس جمهور و کاهش اختیارات او کوشید و حتی ویکتورچرنومردین را به عنوان نخست‌وزیر بجای ایگورگایدار تحمیل نمود. اما این وضع نیز نتوانست اختلافات را حل کند و یلتسین خواستار برگزاری رفراندوم شد؛ امری که با مخالفت پارلمان رویارو گردید اما یلتسین آن را برگزار نمود. این رفراندوم نیز نتوانست تغییری در اوضاع ایجاد کند. چرا که رای به آن چندان قاطع و معنادار نبود و آراء در مزر قرار داشتند و بویژه اینکه گزینه برگزاری انتخابات زودرس پارلمانی نتوانست اکثریت لازم را کسب کند (همایون پور، ۱۳۷۲: ۱۵۲). هدف اصلی خاسبولاتف و جناح محافظه‌کار پارلمان، حذف ریاست جمهوری و تفویض قدرت به شورای عالی و شوراهای محلی بود. در طول تابستان ۱۹۹۳، اقدامات پارلمان مشکلات زیادی برای دولت به وجود آورد و روند خصوصی سازی را با دشواری‌های جدیدی مواجه نمود. حتی رئیس شورای جمهوری‌ها که از محافظه‌کاران، پارلمان بود پیشنهاد نمود همه تصمیم‌گیری‌های اقتصادی از دولت به پارلمان منتقل شود (کولایی، ۱۳۷۶: ۶۶). در سپتامبر ۱۹۹۳ یلتسین دادگاه قانون اساسی و پارلمان را منحل کرد و پارلمان نیز در یک نشست اضطراری ژنرال روتسکوی را به عنوان ریاست جمهوری روسیه برگزید. از صبح چهارم اکتبر ۹۹، نیروهای نظامی پارلمان را مورد تهاجم قرار داده و با کشتن ۲۰۰ نفر و زخمی کردن ۵۰۰ نفر، زندانی کردن خاسبولاتف و روتسکوی و تعلیق فعالیت احزاب و مطبوعات مخالف، اوضاع را به نفع رئیس جمهور شکل دادند. در شرایط جدید، طرح قانون اساسی آماده و به رفراندوم گذاشته شد و اختیارات رئیس جمهور بطور فوق‌العاده ای افزایش یافت (همان، ص ۷۰).

این مقدمه گرچه اشارات خوبی به درگیری‌های قدرت روسیه در آستانه فروپاشی کرده است ولی بحث جنگ‌های چچن که نتیجه سیاست‌های دوره یلتسین بود، کمتر مورد مذاقه قرار گرفته است. تحلیل‌های عمیقی از سیاست‌های دوره یلتسین وجود دارد که منجر به جنگ چچن به عنوان مهمترین رویداد در روسیه پس از فروپاشی شد (Seely, 2004). جای این مباحث در کتاب «جامعه فرهنگ» خالی است و مفروض جامع بودن معرفتی وضعیت روسیه را با چالش مواجه می‌کند.

۶. ارتباط و چالش مفاد اثر با مبانی و اصول دینی و اسلامی

در صورتی که اصول دینی و بومی را یکی بینگاریم، کتاب «جامعه و فرهنگ روسیه» توجه خوبی بدان داشته است. توجه به مسئله دین و مسلمانان روسیه را در فصل هفتم با عنوان «دین و مذهب» مستقیماً می‌بینیم (کرمی، ۱۳۹۲: ۱۳۴). در این فصل ضمن بررسی تاریخ ادیان روسیه، درباره آیین ارتدوکس به عنوان دین غالب، ترکیب جمعیتی - قومی ادیان، موقعیت اسلام و مسلمانان، مناطق سکونت، آموزش رسمی و دانشگاهی مسلمانان، وضع شیعیان، مراکز دینی مسلمانان، احزاب و جنبش‌های اسلامی، شخصیت‌های مهم مسلمان روسیه، رویکرد دولت روسیه به ساختار سازمانی مسلمانان و وهابیت در نه گفتار سخن گفته شده است. وضع آیین یهود نیز از نظر تعداد پیروان و کنیسه‌ها و تاثیر بر حکومت از نظر دور داشته نشده است. بنابراین مطالعه جامعی از وضعیت ادیان غالب در روسیه وجود دارد.

گفتارهای فصل هفتم درباره وضعیت کلی و تاریخی ادیان، موقعیت مسیحیت ارتدوکس به عنوان مذهب اکثریت، ترکیب جمعیتی پیروان ادیان، موقعیت اسلام و مسلمانان (وضعیت عمومی مسلمانان، مناطق سکونت، وضعیت آموزشی و دانشگاه‌های اسلامی، شیعیان و اهل تصوف) نهادها و مراکز دینی مسلمانان و احزاب و جنبش‌های اسلامی، رهبران مسلمان، رویکرد دولت روسیه به ساختار سازمانی مسلمانان، وهابیت و یهودیان سخن گفته‌اند.

در این فصل سازمان‌های مهم مسلمانان روسیه معرفی شده‌اند که عبارتند از: اداره مرکزی دینی مسلمانان روسیه و کشورهای اروپایی مشترک المنافع، اداره دینی مسلمانان جمهوری تاتارستان در جمهوری‌های تاتارستان و باشقیرستان، اداره دینی مسلمانان جمهوری باشقیرستان، مرکز عالی هماهنگی ادارات دینی مسلمانان روسیه، اتحادیه مساجد و مسجد تاریخی انجمن بیت الله اتحادیه مساجد، اداره دینی مسلمانان منطقه اروپای مرکزی و مؤسسات آموزشی دینی

مربوط به آن شامل مدرسه دینی مسجد جامع مسکو، کالج عالی دینی اسلامی مسکو و مدرسه ایمان (کریمی، ۱۳۹۲: ۱۵۴).

در چند سال اخیر، آثار جامعی درباره اسلام و مسلمانان روسیه منتشر شده است (هانتر، ۱۳۹۱) (حسینی، ۱۳۹۱) (Силантьев, 2008) که اوضاع به روز و متاخر آنان را با دقت بررسی کرده است ولی درباره کلیت دین در روسیه شامل آیین ارتدوکس، یهود، بودایی، مسیحیان، آیین‌های باستانی و بت پرستی و سایر ادیان مطالعه جامع و به روز به فارسی وجود ندارد. به استناد این منابع، سازمان‌های مسلمانان در روسیه قابل دسته بندی به دو سازمان اصلی شورای روحانی مسلمانان و شورای مفتیان هستند (حسینی، ۱۳۸۹: ۲۵). استفاده از اطلاعات دقیقی که در این آثار آمده است، مانع از پراکندگی مباحث کتاب مورد نقد ما خواهد شد. برای نمونه نویسنده پس از معرفی سازمان‌های مسلمانان از تعدادی از سازمان‌ها به نقل از امیراحمدیان نام برده است که معلوم نیست بر چه اساسی جزو سازمان‌های پراهمیت قرار گرفته‌اند. در حالی که بر اساس منابع قابل اعتماد، دست کم ۳۰ هزار سازمان اسلامی در روسیه پس از فروپاشی تشکیل شده است (هانتر، ۱۳۹۱)، نام بردن از آنها بدون دسته بندی سازمانی صحیح به نظر نمی‌رسد.

در بخش دیگری از شخصیت‌های مهم مسلمانان نیز از مفتی راویل عین الدین، شیخ‌الاسلام طلعت تاج الدین و اسحاقوف عثمان عمروویچ نام برده شده است. تفصیلی از رهبران مسلمان روسیه از سوی هانتر (هانتر، ۱۳۹۱) و نوع رقابت آنان توسط حسینی (حسینی، ۱۳۸۹: ۲۵) در دست است و بر اساس داده‌های آنان به جز دو رهبر اصلی مسلمانان روسیه (عین الدین و تاج الدین)، رهبران دسته سوم گروهی از افراد هستند که بر اساس روابط سازمانی و فضای سیاسی دچار عروج و سقوط می‌شوند. قطعاً عثمان اسحاقوف به راحتی در این دسته قرار نمی‌گیرد.

با وجود این اشکالات، در مجموع از آنجا که کتاب جامعه و فرهنگ روسیه با رویکرد بومی نوشته شده است، جامعه‌شناسی دینی روسیه شامل ادیان اسلامی و غیراسلامی در آن ملحوظ شده است. در متن کتاب نیز به دلیل رویکردهای بومی و روشی، توجه مناسبی به ارزش‌های ما به چشم می‌خورد. به ویژه در فضای امروز که بسیاری از منابع مطالعات مسلمانان در روسیه ضد اسلامی هستند. برای نمونه الکسی مالاشنکو اسلام‌شناس مشهور و مدیر بخش مسلمانان دفتر بنیاد کارنگی در روسیه در مقاله‌ای با نام «اسلام در روسیه در سال ۲۰۲۰» که در کتاب «در میان بمب گذاری‌های انتحاری و کوچه‌های سوخته: بحران‌های چندگانه در جوامع

اروپایی هم‌ارز» نوشته است با لحنی سرشار از تنفر پیش بینی می‌کند روسیه و همه جهان «از شر اسلام تندرو رها نخواهند شد» زیرا پیوند مسلمانان روسیه با کشورهای عربی یا به قول او «شرق عربی» حفظ خواهد شد. از دید او در ۱۵ سال آینده، روسیه و دیگر نقاط دنیا درگیر تروریسم دینی خواهند بود (Malashenko, in: Boubekeur et.al, 2006: 18).

گاه و بطور استثنایی نگاه مثبتی به دین و اسلام و ایران در روسیه وجود دارد. مثلاً الکساندر دوگین به مسئله ایران و مسلمانان توجه ویژه‌ای دارد. دوگین برای ارائه ترکیب به ظاهر جدیدی از دو ایده برخورد یا گفتگوی تمدن‌ها، تمدن امپراتوری جدید با محوریت اوراسیا «که بیشتر ساکنان آن مسلمان هستند» را معرفی می‌کند که مبنای ارتباط آن با سایر تمدن‌ها، هم‌گفتگو و هم‌برخورد است (دوگین، ۱۳۹۱: ۱۹۶/۱). این رویکرد اثباتی دوگین به تمدن اسلامی جالب توجه است و با رویکرد غالب روس‌ها ناهمخوان می‌باشد که شاید برخاسته از حضور او در غازان و بهره بردن مکتب فکری-فرهنگی آنجا باشد. ولی این نگرش نیز برای تقویت فلسفه وجودی روسیه مهاجم تدوین شده است.

۷. نتیجه‌گیری

کتاب «جامعه و فرهنگ روسیه» در فضایی نوشته شده است که به دو مولفه «جامعه» و «فرهنگ» روسی در نوشته‌های فارسی کمتر توجه شده است. نویسنده کوشیده است با نگاهی جامع و فراگیر، تصویری واقعی از شمای کلی جامعه و فرهنگ اجتماعی روسها به دست دهد. بدین منظور عناصر مختلف و گزاره‌های مرتبط را با مراجعه به منابع متقن و شناخته شده‌ای چون هلن کارردانکوس، جیمز بیلینگتون، الکسی بردیایف بررسی شده‌اند و از منابع به روز روسی نیز برای بیان وضع امروز جوامع فرهنگی استفاده شده است. مقاله ضمن معرفی نکات برجسته اجتماعی و فرهنگی جامعه روس مانند نگاه روسی آنها، ضعفها و آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی مانند سختی معاش و بحران هویت را نیز توضیح داده است.

در این مقاله ضمن بررسی کتاب از نظر ظاهری و محتوایی، مواردی از اشکالات فرمی و شکلی، روش‌شناختی و محتوایی را در کتاب بازشناختیم و بازگفتیم. با وجود تلاش نویسنده برای ارائه نمای عمومی و جامع از جامعه روسیه که دربردارنده عناصر سیاسی و فلسفی-اندیشه‌ای نیز باشد، متن و محتوای کتاب با اشکالات صریحی روبه‌رو است. در این مقاله اشکالات را معرفی کردیم با این امید که زمینه‌ای برای اصلاح کار و انجام پژوهش‌های قوی‌تر فراهم آید. همچنین نقاط قوت کتاب را نیز بازگفتیم و گفتارهای قوی‌تر (فصل ۷) را بررسی

کردیم که می‌تواند راهگشای پژوهش‌های برتر و منبع مستندی برای مطالعات اجتماعی روسیه باشد.

در مجموع کتاب خوانش خوبی از جامعه روسیه بدست می‌دهد و نکات اجتماعی و فرهنگی دلپذیر و سودمندی در اختیار مخاطب عمومی خوان قرار می‌دهد. البته راه را نیز برای مطالعات تجربی، میدانی، موسع‌تر و هدفمندتر می‌گشاید که دارای موضوعات مشخص‌تری باشند. این اثر به دلیل ماهیت عمومی آن به بسیاری از موضوعات، از هنر و موسیقی گرفته تا فضای ساختاری سیاست روسی و ادیان و اقوام اشاره کرده است و راه را برای کسانی که می‌خواهند به صورت موردی در هریک از این عرصه‌ها مطالعه تخصصی انجام دهند، بازمی‌گشاید. بازخوانی و بازنویسی بخش‌هایی از کتاب که دچار نقص ظاهری و محتوایی است، به ویژه ارائه خلاصه‌های اندیشیده‌تر از برخی منابع مثلاً در عرصه فکری و اندیشه‌ای، فلسفی، دینی، اجتماعی و تاریخی که در طول مقاله به آنها اشاره کردیم، ارزش محتوایی کتاب را بیش از این خواهد کرد. همچنین بازبینی برخی گفتارها بر ارزش محتوایی آنها خواهد افزود. در برخی فصول نیز لازم است نویسنده منابع موجود را دیده و به صورت تحلیلی از آنها استفاده نماید. به این ترتیب که داده‌های آنها را دسته‌بندی کرده، نتیجه را به همراه تحلیل شخصی خود (مثلاً در موضوع مسلمانان روسیه) قید کند.

پی‌نوشت‌ها

۱. این مقاله بر اساس شیوه‌نامه پیشین پژوهشنامه نگارش و داوری شده است.
۲. www.tisri.org/default-1478.aspx
۳. برای نمونه گروه مطالعات جهان دانشگاه تهران <http://fws.ut.ac.ir/rtl/Default4.aspx?LanId=1>
۴. www.icro.ir/
۵. www.ccsi.ir/
۶. مقالات ایشان در پرتال جامع علوم انسانی: www.ensani.ir/fa/3489/profile.aspx
۷. اوراسیاگرایی روسی (ایدئولوژی امپراتوری). مارلن لاروئل. مترجم جعفر سیدزاده، محمدحسین دهقانیان. تهران: مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر، ۱۳۸۸.

کتابنامه

- اخوی، امید (۱۳۹۰)، «غرب و شرق در دیدگاه روسیه»، کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، مرداد، شماره ۱۵۹. صص ۱۱۰-۱۱۱.
- بردیایف، نیکلای (۱۳۸۳)، ریشه‌های کمونیسم روسی و مفهوم آن، ترجمه عنایت الله رضا، تهران: خورشید آفرین.
- حسینی. سیده مطهره (۱۳۹۱)، مسلمانان روسیه، تهران: ابرار معاصر.
- حسینی، سیده مطهره (۱۳۸۹)، «تقابل نهادین در جامعه مسلمانان روسیه و بهره‌گیری مسکو - کرملین از آن»، مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، تابستان ۱۳۸۹، شماره ۷۰. صص ۲۵-۴۱.
- دوگین، الکساندر (۱۳۹۱)، تئوری چهارم سیاست: روسیه و ایده‌های سیاسی قرن بیستم، ترجمه مهناز نوروزی، لندن: مرکز بین‌المللی مطالعات صلح.
- کارر دانکوس، هلن (۱۳۷۱)، شوربختی روس، ترجمه عبدالحسین نیک‌گهر، تهران: البرز.
- کریمی، جهانگیر (۱۳۹۲)، جامعه و فرهنگ روسیه، تهران: الهدی.
- کریمی، جهانگیر (۱۳۹۱)، تحولات سیاست خارجی روسیه: هویت دولت و مساله غرب، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه.
- کریمی، جهانگیر (۱۳۹۲)، شوروی و جنگ ایران و عراق، تهران: صفحه جدید.
- هانتر، شیرین ت. جفری ل. تامس، الکساندر ملیکیشویلی (۱۳۹۱)، اسلام در روسیه (سیاست‌های هویتی و امنیتی)، ترجمه الهه کولایی، سیده مطهره حسینی، اسما معینی، تهران: نی.
- Brudney, Y. Frankel, J. & Hoffman S. (eds) (2004), *Restructuring Post-Communist Russia*, Cambridge.
- Chenciner, Robert (1997), *Daghestan: Tradition and Survival*, Richmond: Curzon Press.
- Malashenko, Alexey, (June 2006). "Islam In Russia in 2020", in: Amel Boubekeur, Samir Amghar, Rob De Wijk & Alexey Malashenko, *Between Suicide Bombings and The Burning Banlieues, The Multiple Crises of Europe's Parallel Societies, European Security Forum: A Joint Initiative of CEPS, IISS & DCAF, ESF working paper*, No. 22.
- Seely, Robert, (2004), *Russo-Chechen Conflict, 1800-2000, a Deadly Embarace*, London & New York: Frank Cass.
- Силантьев, Р. А. (2008), *Инциклопедия Ислам В Современной России*, Москва: Алгоритм, (Silantiov, R. A. (2008). *Encyclopedia of Islam in Current Russia*, Moscow: Algorithm).